

Pécsi Györgyi

Az értelmezés zavara

Rendhagyó bevezető Szilágyi Domokos „átláthatatlan” költészetének olvasásához

Szilágyi Domokos háromszor szólította meg elemi erővel – elsősorban a romániai – magyar irodalmi, szellemi közéletet. Először pályája indulása és formálódása idején provokatívnak tetsző, a hagyományok ezer szálából szőtt, roppant formaváltó költészetével, mellyel berobbanva átrendezte a modern kortárs romániai magyar költészetéről és irodalmi hagyományról való gondolkodást. Másodszor önként vállalt halálával, amely a diktatúra idején az egyetlen szabad cselekvés választásának szimbolikus kifejezőjévé magasztosodott. Költészete és tragikus halála a megalkuvást nem ismerő erkölcsi tisztaság legendáját költötte a költő személye és műve köré: öngyilkossága tiltakozás volt a totalitárius, az embert és magyarságot semmibe vevő hatalom ellen, tette logikusan következett életművéből és életművével tökéletesen egybevágó életéből (Székely János ír ekként Petőfi haláláról). Vagy, ahogy emelkedett méltósággal összegezte Cs. Gyimesi Éva, Szilágyi életműve a tragikus, önkéntes halál mítosza nélkül is eszménnyé emelkedett a maga elsődleges befogadói közegében: *„Szilágyi Domokosnak nincs szüksége a mi legendáinkra, nekünk van szükségünk az ő példájára, de nem pusztulásának közösségi jelképpé avatott értelmében, hanem a költészetében élő szellemiség és ethosz értelmében, amelyet követni sokkal nehezebb, mert rendkívül igényes, de az emberhez leginkább méltó.”*¹

Harmadszor akkor szólította meg utókorát és kortársait, amikor három évtizeddel halála után nyilvánosságra került, hogy a következetes tisztaság és meg nem alkuvo romlatlanság költője titkos ügynöki jelentéseket írt. E legutóbbi megszólítása volt a legsokkolóbb, és ennek a megszólításnak a foglyává vált az utókor. Egy mítosz omlott össze, és a fölgyűrűző elbizonytalanodás – egyelőre megválaszolatlan – kérdések sorát vetette föl: vajon életműve túléli-e, hogy az ember elveszítette ártatlanságát; benne van-e a költő verseiben a bűn, a bűntudat és a vezeklés; öngyilkosságát ama zárójelbe tett másik élete okozta-e; s végül: a költő mennyiben tekinthető árulónak és/vagy kora áldozatának? Ahogy a maga korában megformálódott életműve, majd tragikus halála, úgy e harmadik meg-

¹ Cs. Gyimesi Éva: *Álom és értelem*. Bukarest, 1990, Kriterion. 10–11.

szólítása is átrendezi gondolkodásunkat – bár a sokkoló élmény közelségében egyelőre nem tudni, milyen természetű konszenzus születik a „leleplezés” utáni Szilágyi Domokos-i életműről. Egyelőre a számos – megrendült és nemegyszer túlfűtött, indulatos – megszólalás kevésbé az életművet, mint inkább az ember személyes magatartását próbálja értelmezni és pozicionálni.

*

2006. szeptember 25-én, hogy az addigra már terjengő, suttozó hírek keltette további tisztázatlanságoknak elejét vegyék, a kutató, Stefano Bottoni, a költő testvére, Szilágyi Kálmán, valamint utolsó éveiben a költő élettársa, Nagy Mária a tisztázás szándékával nyilatkozatot tett közzé, melyben nyilvánosságra hozták, hogy az addig felkutatott dokumentumok alapján Szilágyi Domokos titkos ügynöki jelentéseket írt a romániai titkosszolgálatnak. A nyilatkozatot közzétevők az adott helyzetben a legtisztességesebb megoldást választották.

A közlemény szerint dokumentumok alapján bizonyítottnak tekinthető, hogy a Bolyai Egyetem akkor másodéves magyar szakos hallgatóját, Szilágyi Domokost 1957 tavaszán, azaz 19 évesen, „Balogh Ferenc” fedőnéven ügynöki hálózatába beszervezte a romániai titkosszolgálat, a Securitate. A nyilatkozók jelezték, hogy minden további kutatási eredményt folyamatosan nyilvánosságra hoznak a kolozsvári *Helikon* című lap www.helikon.ro honlapján, itt, s a www.transindex.ro honlapon követhetővé váltak az eredmények. A leleplezéshez talán valamennyi erdélyi lapban hozzászóltak.

Az addig hozzáférhető források ismeretében Szilágyi Domokos két, jól elkülöníthető időszakaszban írt jelentést. 1958-ban terhelő vallomást tett Varró Jánosra és Lakó Elemérre, a Bolyai Egyetem fiatal tanársegédeire, illetve Péterffy Irén egyetemi hallgatóra, akiket 1958-ban, az úgynevezett harmadik Bolyai-perben ítélték el: Péterffy Irént 10 év börtönre, Varró Jánost 16 év, Lakó Elemért 15 év kényszermunkára. Feltételezhető, hogy „Balogh Ferenc” terhelő vallomása hozzájárult a súlyos büntetéshez. De feltételezhető, hogy semennyire nem járult hozzá, mindössze adminisztratív eszköz volt a nyilvánvalóan koncepciós jellegű perben, ügynökké való kiszemelése és beszervezése az erdélyi magyarsággal szemben végrehajtott elrettentés, megfélemlítés stratégiájának volt – talán némi-képp esetleges – része, mint erre mások mellett Dávid Gyula² is figyelmeztet: akiket nem tűnt célszerűnek, „hasznosnak” bebörtönözni, azokat más módon próbálták megtörni. A kutató, Stefano Bottoni, illetve több visszaemlékező szerint a „leleplezés” ismeretében néhány, Szilágyi Domokos életében korábban problematikusnak érzett esemény értelmezhetővé válhat. Például, hogy a költő akkori szerelme, Várady Emese ellen a hatalom ejtette a vádat, illetve, hogy magát a költőt sem hurcolták meg. Másodszor 1965-ben bukkan föl „Balogh” ügynök neve a dossziékban, s ekkor az 1963-ban hosszú börtönbüntetéséből szabadult Páskándi Gézáról – Szilágyi Domokos közeli barátja –, illetve Domokos Gézáról,

² Dávid Gyula: *Nem mentőöv és nem besúgóknak*. In: *Helikon*, 2008. február 10.

Szász Jánosról és Majtényi Erikéről írt jelentéseket (1958-ból 13 írásos, ebből két kézirásos, 1965-ből 7 jelentés került elő).

*

A magyarországi 56-os októberi forradalom nem indított el láncreakciókat Romániában. A helyi kezdeményezéseket preventív intézkedésekkel (letartóztatásokkal) időben meg tudta állítani, illetve kézben tudta tartani a hatalom, mint a kolozsvári Képzőművészeti Főiskola és a Bolyai Egyetem diákgyűlését, a Házsongárdi temetőben a halottak napi sírgondozást, a „világító” tüntetést, a provokációgyánús bolyais és babeşes egyetemisták felvonulását, vagy a tervezett bukaresti diáktüntetést. Mindössze Temesváron, a műszaki egyetemisták vezetésével lehetett volna esély komoly összefogásra, de ott az október 30-i diákgyűlést követően mintegy két és fél ezer hallgatót elhurcoltak, s őket egy hétig egy szovjet laktanyában őriztek. Jelentősnek mondható megmozdulásra sem Erdélyben, sem Óromániában nem kerülhetett sor 56-ban, ám ennek ellenére 56 következményeként példátlan súlyos ítéletek születtek országszerte. Stefano Bottoni³ összegzése szerint mintegy harmincezer embert tartóztattak le, akik közül 17–18 ezer embert ítélték el, súlyos, jobbára 5–25 év közti kényszermunkára, nehezbörtönre. Hogy a hatalom valójában nem megtorlásra, hanem elrettentésre és megfélemlítésre szánta el magát, jelzi, hogy 56 kapcsán – bár nem föltétlenül 56-ért – a bíróságok nagy számban hoztak halálos ítéleteket, melyeket végre is hajtottak. A halálos ítéletek pontos száma nem ismert (csak 1957–59 között 45 politikai indíttatású halálos ítéletet hajtottak végre, de ebben a létszámban nincs benne a Szoboszlay-per valamennyi áldozata, s ezen felül számítható a 139 börtönben, kihallgatás során elszenvedett haláleset). A megtorlás-elrettentés súlyát érzékelteti, hogy lélektani és technikai okok miatt is igen magas volt az úgynevezett csoportos perek száma (fiatalok, vallási és más csoportok ellen 71 csoportos pert bonyolítottak le). Ezek közül az erdélyi magyarságnak szóló üzenetével valószínűleg a három egymást követő úgynevezett Bolyai-per volt a legjelentősebb – amely voltaképpen előkészítette a magyarság számára szimbolikus egyetem önállóságának a megszüntetését (1959-ben olvastották be a román nyelvű Babeşba). Az elrettentés-megfélemlítés a romániai társadalom egészét érintette, de a magyar nemzeti kisebbség félreérthetetlenül fölülreprezentált volt. 1956 következményeként a pártállam az összes romániai kisebbségekkel szemben megváltoztatta politikáját: az 1955-ben, illetve 56-ban tapasztalható belpolitikai enyhülést fölvaltotta a kemény kéz politikája. A különböző intézkedések a magyar kisebbség elitjét lefejezték, a közönséget megfélemlítették, lelkiileg megtörték. A kisebb lélekszámú nemzetiségekkel szemben is elrettentő módon lépett föl a hatalom: 1958-ban százhuszezer zsidót bírtak rá Románia elhagyására, 1959-ben megrendezték a szász írópert, mellyel a szászság maradék szellemiségét is fölszámolták.

Stefano Bottoni kutatásai szerint 1956-ban, a magyarországi forradalom kitörésekor a Bolyai Egyetemen mindössze hét besúgó működött – ugyanis a megelőző

³ Az 1956-os forradalom és a romániai magyarság, 1956–1959. Szerk.: Stefano Bottoni, Pro-Print, 2006, Csíkszereda.

évben gyöngítette meg a túlhatalommal bíró belügyet a párthatalom, bizonyítandó a Nyugat és a szovjet előtt, hogy Romániában stabilak az állapotok, nincs szükség a szovjet tanácsadók és a megszálló szovjet hadsereg további jelenlétére. A kisebb megmozdulások, zavargások után a visszarendező hatalom első dolga volt a besúgóhálózat megerősítése. Hogy pontosan milyen technikák szertint történt, nem tudjuk, azok, akik a beszerzéseket kieszelték és végrehajtották, hallgatnak, de ha megszólalnának, minden okunk meglenne, hogy kétségbe vonjuk szavuk hitelességét.

Maradnak a dokumentumok, amelyek meglehetősen furcsasággal kerülhetnek nyilvánosságra. Romániában a többi posztkommunista állammal szemben csak mintegy évtizeddel a rendszerváltást követően válhattak kutathatóvá a belügyi iratok, ekkor is csak korlátozottan. Dávid Gyula írja, ennek a még így is hatalmas hozzáférhető anyagnak is csak töredéke, körülbelül 10%-a van földolgozva. Kérdés, a majdan hozzáférhetőek mennyiben jelentik a teljességet, hiszen az iratmegsemmisítés Romániában éppúgy működött, ahogy bárhol a világon. A kutatók feltételezik, hogy a Hálózat a hatékonyság érdekében belső jelentéseiben pontosságra törekedett – hogy ez a pontosság mennyire vonatkozik az ügynökjelentésekre is, nem tudhatjuk, tehát a hozzáférhető dokumentumok hitelességében sem lehetünk száz százalékgig bizonyosak –, nemcsak az iratmegsemmisítés, de az irathamisítás is működhetett. S ha netán megszólalnának azok, akik irányították és végrehajtották a beszerzést, megrendelték és átvették a jelentéseket, minden okunk meglenne arra, hogy kétségbe vonjuk szavuk hitelességét. Meglehetősen vakon repül az utókor, amikor messzemenő következtetéseket von le abból a csekély forrásanyagból, amelyet ránk hagyományozott és látni enged a Hálózat.

*

Ha valóban sor került Szilágyi Domokos beszerzésére, annak több okát vélelmezik a kortársak. A börtönt gyenge fizikumával, túlérzékeny idegrendszerével nem élte volna túl, összeroppant volna. De az is lehetséges, hogy különös, perverz örömet jelentett a Hálózatnak, hogy éppen egy református pap fiát bírják rá az együttműködésre. Ugyanis ő volt a harmadik olyan fiatalember, aki papi családból egyáltalán egyetemre mehetett (Péterfy László képzőművész és a Kalevala-fordító Nagy Kálmán követően). Nyolcgyermekes családból érkezett, a család igen szűkösen élt, szükség volt minden fillérrre, az ösztöndíjra is, ezért felvételizett, bár kitűnő középiskolai bizonyítványa alapján e nélkül is felvették volna. 1955-ben, az iskolarendszer átszervezése miatt, tizenhét évesen kerül az egyetemre, szinte még gyerek. Az ötvenhatos romániai zavargásokat irracionális méretű megtorlás követte, emberek tűntek el egyik napról a másikra, köztük jelentős arányban olyanok, akik semmilyen módon nem szálltak szembe a rendszerrel. Az általános zavarodottság, a belügy zsaroló-kényszerítő módszere elbizonytalaníthatta, és talán azt is láthatta, hogy jelentősebb személyek is megroppantak. Talán, de ezek csak találgatások. Azt viszont pontosan tudta, hogy ha együttműködésével meg is menti a meghurcoltatásuktól magát, barátnőjét, esetleg a papi nagycsaládot, súlyos normaszegést követ el, mely homlokegyenest

szemben áll azzal az erős protestáns erkölccsel, amellyel a református pap család útra indította, és amelyet környezete is normatívan elvárt.

Amennyiben valóban megírta Szilágyi Domokos a jelentéseit, néhány, az életmű vizsgálata során egyébként is megjelenő dilemmára valószínűsíthető választ kaphatunk.

A pre korszak 1956–57-ben írott versei⁴ egy nagyon tiszta, nyílt, a világot a disszonancia legkisebb jele nélkül, szinte gyermeki derűvel látó fiatalembert mutatnak, egy dsidásan finom, harmóniára, boldogságra, otthonosságra született érzékeny költőt. Azt, aki nemrég még otthon segédkezett édesapjának a papi munkában. Verseiben 1958–59 táján érzékelhető finom váltás, amikor ez a naiv idill megbolydul, megbomlik, s elkövetkezik a világ baloldali messianizmus szerinti megváltásának a vágya: a világot erkölcsileg, a mindenható ész segítségével jobbá kell tenni.

Megkockáztatható, nagy valószínűséggel az idilli világszemlélet akkor is megbomlott volna, ha konszolidált a történelmi, politikai háttér – ahogy például Dsida mély hitű költészetében is korán fölerősödött a tragikus hangoltság, a halálvonzalom (nem függetlenül szervi szívbetegségétől, persze). Szilágyi Domokosnál azonban igen hangsúlyos változás történt. Ekkor még, noha érzékelhető a disszonancia, kevésbé a verseiben jelentkezik egyfajta törés, mint személyiségében. Az egyetemen eleinte nyíltak, kiegyensúlyozottnak, barátkozó természetűnek ismert Szilágyi Domokos-kép előzmények nélkül, hirtelen megváltozik. A derűs fiatalember 57 táján hirtelen elkomorul, és ekkortól a halálos játékkal átszótt végzetes komorság lesz jellegadó habitusa. Láng Gusztáv szerint egyértelműen az 1956-ban bekövetkezett történelmi tapasztalata miatt keletkezett súlyos törés a költőben, hiszen azt látta, hogy a megfélemlítés és a megfélemlítettség fojtogató légköre üli meg az országot: „*fiatalkori lírájának elkomorodása szerintem 1956 tanulságának következménye, s hogy e tanulság lényege az »elpártolás« mindenfajta diktatúrától, a szabadságeszme következetes középpontba állítása lírai »értékelméletében«*”.⁵

Tudomásom szerint 1956 őszén Szilágyi Domokos nem vett részt semmilyen szervezkedésben (bár a leleplező közlemény szerint „*egyértétt a magyar forradalom követeléseivel. Álláspontját magánbeszélgetésben és gyűléseken is kifejtette, mint a szabadon megválasztott diákszövetség egyik vezetője, illetve IMSZ-titkára*”, s ezért keményebb elszámoltatásra számíthatott). Mint papfiú, különösen tudja, mit kockáztat – erre utal a szüleihez írott egyik levelében: „*Az utóbbi két hétben fölfordult az egész Bolyai, a magyarországi események hatására... Testünk épsége nincs veszélyben, mert Szászfenesről behozták a katonaságot, és géppisztolyos járőrök cirkálnak reggeltől minden diákkotthon és egyetemi épület körül. Máskülönben a temetőben is több volt a hekus, mint a gyászoló. Ilyenkor az ember négyszer gondolja meg, amíg lépik egyet.*”⁶ Látszólag megússza a megtorlást. A családhoz rokoni szálakkal kötődő

⁴ Ezek Szilágyi Eszter Júlia szerkesztésében a Szilágyi Domokos: *Összegyűjtött versei*, Fekete Sas Kiadó, 2006, Budapest, kötetben jelentek meg.

⁵ Láng Gusztáv: *A költő és a szövegek. A vendégszövegek Szilágyi Domokos utolsó költeményeiben, avagy töprengés elmaraát recepció miatt* = VI. Szilágyi Domokos Napok, Szatmár [2001], 115.

⁶ Szilágyi Domokos levelei szüleihez, idézi: Kántor Lajos: *Ki vagy te, Szilágyi Domokos?* Balassi, 1996, Bp., 42.

Varga Domokos viszont még a leleplezés előtt figyelemre méltóan reflektált a költő habitusában hirtelen bekövetkezett változásról. „*Mi okozott ebben az óvatos Szilágyi Domokosban, a megtorlást látszólag simán elkerülőben oly végzetes belső törést, lelki megroppanást, amelyet épp a hozzá legközelebb állók, családjának a tagjai érzektek igen határozottan? (...) Hogy a légkör miként romlott meg hirtelen, sőt vált fenyegetővé, miként követték egymást az adminisztratív intézkedések, a letartóztatások, a drákói ítéletek, a Bolyai Egyetem szétverése, több tanárának öngyilkossága, azt mindnyájan tudjuk... de Szilágyi Domokos addigi természetének tragikus megváltozását, a költőnek önnön poklaira való alászállását, a ragyogó ráció és a kényszerű kábulat egész további életét betöltő küzdelmét, melytől soha többé nem bírt szabadulni – kérdés, hogy mennyiben magyarazzák*”⁷ – jegyzi meg Varga Domokos. Persze azok a tapasztalatok, amiket kortársi szemtanúként átélt, önmagukban is megrendíthettek egy érzékeny fiatalembert. Elégsegebbnek tetszik azonban az az értelmezés, amely halála után három évtizeddel válaszolja meg a dilemmát: 57-ben valószínűsíthetően beszervezték a költőt, s olyan szolgáltatásokat zsaroltak-kényszerítettek ki belőle, amelynek súlyát nem tudta viselni – és ennek terhétől nem tudott szabadulni „soha többé”.

Személyes sorsa is nem várt módon alakul. Szilágyi Domokos nem fejezi be az egyetemet, elhagyja Kolozsvárt, 1960-ban Bukarestbe költözik. Szilágyi Júlia emlékezése⁸ szerint a Sőni Pálnál történt vizsgán bejelentette, nem akar tanár lenni, és semmit nem volt hajlandó a tételéről mondani. A kortárs és barát úgy kommentálta az eseményt, hogy a költő nem akart olyasvalaki előtt vizsgát tenni, akit nem becsült – hallgatásával a képmutató világ képviselője/megtestesítője ellen tiltakozott. Azonban az is feltételezhető, hogy a vizsgán történő konokságát hirtelen elhatározás vezette, mivel több levelében is visszatér az elvesztett vizsgára. „*Államvizsga... Nem volt mit tennem, fene egye meg. Távolati tervem annyi van, h. dolgozni akarok fizikailag, s tettem is lépéseket ezirányban. Bukarestet változatlanul szeretem*”⁹ – írta Hervaynak. 1961-ben Zilahon töltötte sorkatonai szolgálatát, feleségéhez, Hervay Gizellához innen írott leveleiben ugyancsak arról számol be, hogy vívódik, mégis tegyen-e utóvizsgát, s fejezze be az egyetemet, ahogy ezt a konszolidált szülői háttér is elvárta, vagy hogy talán ott kellene hagyni, nem csak az egyetemet, de az egész korrupt irodalmi-értelmiségi világot is, amiből elege lett, és el kellene menni fizikai munkásnak (amire egyébként fizikumánál fogva sem lett volna képes). A dilemmát úgy oldotta föl, hogy nem fejezte be az egyetemet és nem ment el fizikai munkásnak, hanem visszatért Bukarestbe.

Utólag eldönthetetlen, a félbehagyott egyetemi évek után miért költözött Bukarestbe a költő. A fővárosi léttel a centrumba való bekerülés vonzotta-e, az érvényesülés könnyebb lehetősége, vagy valóban főleg abból a szűk légkörből lett elege, amelyet Kolozsváron tapasztalt, avagy a tett színhelyéről való egyfajta

⁷ Varga Domokos: *Az édenkert elvesztése*. V. Szilágyi Domokos Napok, Szatmár [1998], 53., 54.

⁸ Szilágyi Júlia: *Különbség = A költő életei. Szilágyi Domokos. 1938–1976*. Emlékkönyv. Összegyűjt., szerk. Kántor Lajos. Bukarest, 1986, Kriterion, 100.

⁹ Hervay Gizellához írt levele, Batiz, 1960. V. 9. A Hervayhoz írt leveleket a Petőfi Irodalmi Múzeum őrzi.

menekülés motiválta-e döntését. Írói karrier szempontjából nem volt mellékes, hogy a támogatott Bukarestben indul-e a pályája valakinek, vagy a helyi, korlátozott autonómiájú centrumban. A kisebbségben élő tömbmagyarság szellemi kohéziós erejének föllazítására ugyanis a hatalom átrendezte a magyarság szellemi központjait. Az erdélyi magyarság igen erős hagyományos centruma korábban Kolozsvár volt, a párhatalom azonban, részben a megosztással, meggyengítette a tradicionális központot. A megosztásnak egyik igen súlyos szegmense volt az a kisebbségi önrendelkezés szempontjából mindmáig ambivalensen értelmezett tény, hogy a hatalom 1952-ben létrehozta a Maros Magyar Autonóm Tartományt, s ennek már nem csak székhelye nem volt Kolozsvár, de maga a város része sem volt a MAT-nak (Kolozsvár nemzetiségi arányainak átszervezése is ezekben az években erősödött föl), a MAT központja a „kis Moszkvának” is nevezett, párthű káderek vezette Marosvásárhely lett (itt indul 53-ban az *Igaz Szó* című folyóirat). Másrészt a meggyengítés úgy is érvényesült, hogy a hatalom új szellemi centrumot hozott létre Bukarestben, ahol ugyan korábban is, a két világháború között is jelentős számú magyar kolónia élt, de a város a magyarság szellemi centrumaként nem funkcionált. Ekkor viszont jelentősnek mondható a bukaresti magyar sajtó, itt jelenik meg az *A Hét* című hetilap, az *Ifjúmunkás* és az *Előre*, valamint a magyar nyelvű könyveket megjelentető kiadónak, a Kriterionnak is a főváros a székhelye.

A leleplezés előtt úgy értelmeződött, hogy azért költözött Bukarestbe a költő, mert a belterjesnek tetsző régió helyett a nagyobb szellemi tágasság vonzotta. Amennyiben a Securitate jelentésírásra használta/kényszerítette, lélektanilag indokolható, hogy elmenekült arról a helyszínről, ahol – alapvetően – mélységesen megalázták. Hogy mikor kezdődött önpusztító élete, pontosan nem ismert, a kortársak körülbelül az elkomorulás éveire teszik. A Zilahról Hervay Gizellának írott leveleiben mindenesetre következetesen visszatérnek azok a vágyként megfogalmazott gondolatok, hogy jó lenne ismét nyugodt idegekkel élni. A *Visszavont remény*¹⁰ című, Méliusz Józsefhez írt Szilágyi-levelezést tartalmazó kötetből szintén az derül ki, hogy Bukarestbe már megviselt idegrendszerrel került a költő. Külsejével nem törődik, rejtélyes utakon kóborol, napokra eltűnik, idegeit alkohollal, gyógyszerrel nyugtatja.

Az eddigi kutatás eredménye szerint Szilágyi Domokos jelentésírása nem fejeződött be az 1958-as, közvetlenül az elrettentő koncepciók perekhez való fölhasználásával, a hatvanas évek közepén ismét rábukkan a kutató „Balogh Ferenc” ügynök jelentéseire. 1963-ban fordulat következik be a romániai politikai vezetésben is, amnesztiával sok ötvenhatos szabadul a börtönökből, köztük a második Bolyai-perben 6 év börtönbüntetésre ítélt Páskándi Géza is, aki Bukarestben telepedik le, megnősül, extravagáns életet él. Természetes, hogy mint fokozottan veszélyesnek ítélt elemet figyelik, figyeltetik. Bottoni és Sebők Anna kutatásai szerint „Balogh Ferenc” ugyan megbízható hivatalnoki korrektséggel jelent Páskándiról, de terhelő megjegyzéseket és provokatív kérdéseket

¹⁰ *Visszavont remény*. Budapest, 1990, Szépirodalmi, szerk., utószó: Ágoston Vilmos.

is föltesz. Noha idegileg, lelkileg labilis embereket nem szoktak besúgónak alkalmazni, feltételezhető, hogy a Hálózat bár változatlanul felhasználta a költőt arra, hogy szakszerű jelentéseket kérjen költőtársáról (mellesleg barátjáról), nem kizárt, hogy jelentéseit fenntartással kezelte, hiszen mindennapjaiban megbízhatatlan volt. S az sem bizonyos, hogy valóban a költő jelentésére volt szüksége a Hálózatnak, talán csak fontosnak tartották jelezni: hiába országos ismertsége, 58-as szereplését nem tekintheti ifjúkori botlásnak, a Hálózat rajta tartja figyelő tekintetét.

Amennyiben Szilágyi Domokos valóban azonos „Balogh Ferenc” ügynökkel, s valóban 1965-ben is írt jelentéseket börtönből szabadult barátjáról, akkor e magatartása etikailag nagyon súlyosan esik latba. Ekkor ugyanis már nem menthette magát egy majdnem gyerek pillanatnyi megroppanásával. Országosan ismert költő: első kötete, az *Alom a repülőtéren* 1962-ben már megjelent, s készülöben a második, a *Szerelmek tánca* is, amely 1965-ben kerül ki a nyomdából. Elképzelhető, hogy az a világnézeti székszis, mely versvilágában ekkortájt (a *Szerelmek tánca* kötet után írt versei) fölváltja a baloldali messianizmust, ebből a nyomasztó, sarokba szorított „élményből” is eredeztethető.

Időközben Hervay Gizellával kötött házassága felbomlott. Hervay *Zuhanások* című oratóriumában előfordulnak ezek a sorok: „*Egy darab glóriát / könnyebb tisztában tartani, / mint a homlok / belsejét. // Mikor megtudta, / hogy a férje besúgó / nem tudta többé megölelni*” – Filep Tamás Gusztáv szóbeli közlése szerint az utalás Hervay első férjére vonatkozik (később elhagyta az országot). Hogy a házasság fölbomlásához hozzájárult-e, s ha igen, mennyiben, hogy Hervayt rendszeresen zaklatta a belügy, s ő konzekvensen ellenállt, megválaszolatlan. Alapvetően két igen érzékeny és igen labilis idegzetű ember kapcsolata általában sem szokott tartós lenni, s ha mégis, csak hatalmas drámai küzdelmek, önpusztítások árán. 1963-ban elválnak, s a válás után Szilágyi Domokos életében egy rövid, látszólag konszolidációra törekvő időszak következik. Házasságot köt Máthé Júliával, a bukaresti magyar gimnázium tanárnőjével – de ez a házasság hamarosan kisiklik. (Máthé Júlia, első házasságából született lányával később az Egyesült Államokba távozik.) Talán a rosszul sikerült házasság elől (a feleség nem hajlandó elválni), talán ismét a Hálózat elől menekülve az évtized végére nagyfokú űzöttségben ingázik Kolozsvár, Marosvásárhely és Bukarest között – bár lelki, alkati nyugtalansággal, labilis idegrendszerével is magyarázható a kóborló űzöttség; indokolható egyszerre valószínűleg fikatív és egyszerre valóságos betegségével, ideggyógyintézeti kezelésével, ugyanis rendszeresen, évente be kell vonulnia kórházi kezelésre, hogy rokkantsági nyugdíját megkaphassa, s a szükséges papírokhoz Erdélyben, ahol nagyobb volt a helyismerete, könnyebben hozzájuthatott – ám hogy ok és okozat miként követte egymást, valószínűleg soha nem tudható meg.

*

A biográfia néhány ponton erőteljes váltást jelez: az egyetem félbehagyása, aztán a hatvanas évek második fele, évtizedfordulója, amikor ingázik Bukarest, Kolozsvár, Vásárhely között, s végül 1973-ban végleg Kolozsvárra költözik Nagy

Máriához, a korábban öngyilkosságot elkövetett Kalevala-fordító Nagy Kálmán özvegyéhez. A költői életműben körülbelül ezekkel megegyező időben észlelhetünk világképi (s ezzel összefüggésben) poétikai változásokat.

Az említett pre korszakot (1958–59) követően az első jelentős fordulat a hatvanas évek közepe táján (az *Álom a repülőtéren* és a *Szerelmek tánca* kötetek után) következik be költői világképében, amint ezt az életmű jó ismerői, Cs. Gyimesi Éva, Kántor Lajos, Láng Gusztáv, Bertha Zoltán is egyöntetűen megállapítják. A pálya első szakaszát a nyelvi, poétikai útkeresés jellemzi, költői világképét pedig egyfajta baloldali messianizmus járja át: az ész vezérelte ember a rációval fölépítheti az igazságos társadalmat, s ehhez kész utópiát szolgáltat a kommunizmus. A hitet erősíti az utópikus ideológia, melyet a párhatalom közvetít és elvár, és erősíti a költő személyes történelmi tapasztalata – a II. világháború pokla még eleven része személyes emlékezetének, az uralkodó ideológia pedig azt ígéri, örökre fölszámolja az embertelenségeket. De természetesen nem ennyire egyszerű a világkép, pontosabb Láng Gusztáv megállapítása, aki ezt a korszakát nem a kétely nélküli hit, hanem az elnémított kételyek korának nevezi. Szilágyi – s nemzedéke – erkölcsi lázadásának egyik lényege ugyanis éppen az, hogy a szólások helyett a hiteles szólásra és cselekvésre figyelmeztet, a kommunizmus eszméivel való érzelmi azonosulás helyett, az értelem nevében az értelem elvét kérve számon, hiszen ekkori hite szerint az értelem nem manipulálható.

Ugyanakkor különös kettősség jellemzi a költő hatvanas években írott verseit. Az említett baloldali messianizmust valló versek mellett megírja azokat a megjelenéshez szükséges agitatív költeményeket is, amelyek az őszintén hitt és vállalt baloldali messianizmussal sem illeszthetők össze („*átmentem Hajduhaj Győzőhöz [Pandur Viktor], merthogy aszunta beletesz az áprilisi számba. Nosza hamar írtam egy verset a kollektivizálás befejezéséről, ehhez jött az Építők című rossz vers meg a vasöntők*”¹¹). Megírja az első kötete megjelenéséhez szükséges *Tizennyolcmillió* című agitatív versét (meleg hangú kritikájában¹² ezt a kommunista Méliusz egyszerűen tévedésnek minősíti), illetve nem kevés termelési verset is legyárt. Láng Gusztáv emlékeztet arra, hogy a korban ez a gyakorlat afféle kölcsönösen elfogadott alknak tekintődött. „*Szakmai berkekben köztudott, hogy a költő számára elérhető kiadóknál bizonyos számú politikai hűségvállomás nélkül nem jelenhetett meg verseskötet, sőt folyóiratokban is – szerkesztősége válogatta, hogy milyen mértékben – egy-egy ünnepi óda, vezércikkizű alkalmi vers biztosíthatta csak a folyamatos közlés jogát. (...) egyszerűen publikációs lehetőségeit védte, a korszak iratlan erkölcsi kódexe szerint megbocsátható engedményekkel. Hiszen ha körülnézett az irodalmi életben, mindenkitől ezt a gyakorlatot látta, miért kárhoztatta volna egyedül ő némaságra magát? S azt se feledjük el, hogy akkor még egész nemzedéke furcsa kételkedésben élt; a politikai gyakorlat sok viselt dolga taszította őket, de úgy érezték, alapvető elveik hozzá kötik. (...) Nem a kétely nélküli hit korszaka ez Szilágyi Domokos pályáján sem, sokkal inkább az elnémított kételyé, s az*

¹¹ Szilágyi Domokos levele Méliusz Annának és Méliusz Józsefnek, Marosvásárhely, 1962. március-április = *Visszavont remény*, 12.

¹² Méliusz József: *Az örökség ébredése* = M. J.: *Az új hagyományért*, Bukarest, 1969, 123–153.

elnémításban egyszerre játszott szerepet, egymás cinkosa volt a kultúrpolitikai éberség s a költő félelme a kétely végső következtetéseitől.”¹³ Az „elnémított kételyt” önmagában is igazolja a korai pályá talán legkülönösebb darabja, a *Bájjengzeti koszorú* című fergeteges travesztia, eposzparódia, amelynek keletkezését javarészt 1961-re datálja a költő. A paródia kristálytisztá és világos látélet arról, hogyan működött például a karrierizmus a megvalósuló kommunizmusban – a kegyencek, talpnyalók seregét illetően semmi kételye nem volt Szilágyinak, de „természetesen” az effajta gyilkos szarkazmus nyilvánosságát nem támogatta a kultúrpolitika. Jellemző a korabeli viszonyokra, hogy a rokon tematikájú, ám kevésbé maró *A tücsök és a hangya* című ezópuszi fabulája sem jelenhetett meg kötetben a maga idejében – a vers létezéséről már 1964-ben említést tesz Méliusznak Szilágyi –, csak a *Sajtóértekezlet* (1972) című válogatásban.

A hatvanas évek közepe körül megrendül a költő baloldali messianisztikus világképe, s versvilágában ekkortól a világnézeti szkepszis és az egyetemes kétely válik uralkodóvá. Erről a változásról a *Garabonciás* (1967), az *Emeletek vagy a láz enciklopédiája* (1967) és a *Búcsú a trópusoktól* (1969) kötet versei tanúskodnak. A kötetek tapasztalata, hogy a világ – egyszer s mindenkorra – nem megváltható, sem maga az ember nem tehető jobbá – de a költő minden keserű történelmi tapasztalata ellenére is vallja, hogy „emeletről emeletre bukducsol az ember”, hogy az értékteremtő költészet és az emberiség „jobbik fele” valamennyire képes korlátozni az emberiségre boruló éjszakát.

Feldolgozásra vár a költőnek Méliusz Józsefhez és Székely Jánoshoz fűződő meghatározó kapcsolata – az, hogy a poétikai hatáson túl emberi habitusuk játszott-e szerepet Szilágyi önmeghatározásában, s ha igen, milyen. Méliusz a Bukarestben élő, tehát a fővárosi magyar irodalmi élet centrális alakja a hatvanas években. Szilágyi Domokost annak haláláig atyai jó barátként pártfogolja, írói megjelenéséért, elfogadtatásáért sokat tesz – terjedelmes tanulmányt ír a fiatal Szilágyi és Lászlóffy Aladár költészete védelmében (*Az örökség ébresztése*; 1963–66), s később is éles polémiaiban vállal szolidaritást a nonkonformista költővel (*Az alkotóan kételkedő költő*; 1968). Rokkantsági nyugdíját szintén Méliusz intézi el, valamint felvételét a román írószövetségbe is ő szorgalmazza; Bukarestben hétköznapi életében is igyekszik gondoskodni Szilágyi Domokosról, s még a költő és Nagy Mária kapcsolata idején is kölcsönösen megőrződik meleg emberi, baráti vonzalmuk. Méliusz a két háború közt jelentős, baloldali értékrendet valló avantgárd költészetet hozott létre, s a kommunista hatalmi berendezkedése után is megőrizte nemcsak avantgárd irányultságát és baloldali elkötelezettségét, de bár börtönt szenvedett a kemény ötvenes években, párhúságát is, 56-ban pedig, mely afféle vízváltásztónak tekinthető, elítélte a magyarországi forradalmat.

Látszólag feszültebb és kevésbé volt szoros a kapcsolata Szilágyi Domokosnak a klasszikus európai értékekhez és a klasszikus nyugatos formafegyelemhez konzekvensen ragaszkodó Székely Jánoshoz. Székely az *Igaz Szó* szerkesztőjeként is szigorúbban ítélte meg a fiatal költő munkáit, mint Méliusz. Szilágyi egyik

¹³ Láng Gusztáv: *A költő és az Ige* = L. G.: *Kivándorló irodalom*. Kolozsvár, 1998. Kom-Press, 132.

Méliuszak írt levelében fölpanaszolja például, hogy Székely János visszautasította a *Mese a vadászó királyfiról* című verses meséjének közlését („*a verset nagyon-nagyon terjengősnek találok... félek kimondani, [?], de azt hiszem, amolyan népi-balladai stílromantikáról van szó*”¹⁴) – nem maga a visszautasítás, de az indoklás oly érzékenyen érintette a költőt, hogy a *Mesét* utóbb csak gyerekversként jelentette meg, s nem vette föl „komoly” művei közé. Poétikai és jelentős ízlésbeli elkülönböztettségükről vall például *Az elégedetlenség joga* (1968) címmel írott, erősen polemikus nyílt levele is. Mindazonáltal Székely János nyugatossága – és persze óriási műveltsége – vonzotta, s Székelynek a költészetéről, irodalomról, kultúráról vallott szemléleti hatását Szilágyi Domokosra körülbelül a hatvanas évek második felétől kimutathatónak vélem. Néhány Székely-esszé szövegszerűen is jelzi, mennyire rokon világban gondolkodtak (például a Bartókról, a Babitsról, a Petőfiről, a költőkről mint örültekről, illetve a költészet haláláról írott Székely-esszék¹⁵). Székely János a kultúra babitsi egyetemességzményét követte, s konok következetességgel próbált megfelelni az erkölcs axiomatikus törvényeinek – egyetlen, kompromittáló botlását, melyre zsarolással kényszerítették, édesapját szabadíthatta ki a börtönből – megvallotta, s a bűn gyötrelmétől nem tudott szabadulni. Sejtelmes, mire, milyen beszélgetésre utalhat Székely János Szilágyi Domokosnak ajánlott, 1969-ben írott verse: „*Ígéretekkel, kényszerekkel / Ölel magához a világ. / csak egyszer adja meg magát, / S örökre kárhozott az ember. // Ragályos átlagvélemények, / Előregyártott tettek és / Potyán kapott elismerés / Varsái közt bujkál a lélek. // Furfangjait varázslatának / Egymás után idézi fel, / Hogy az légy, aki néki kell, / És nem az, aki igazán vagy. // Elméletekkel, babonákkal / Próbál rábírn, hogy lenyeld, / Hogy elismerd, hogy igeneld, / Hogy megbékélj gyalázatával. // Illemtudó nagylelkűséged / Csiklandva kéri, hogy segíts, / De hogyha csak egyszer segítsz, / Már bekapott és megemésztett. // Igenjeinkkel szív magába / Ős ellenségünk, a világ. / Belőlünk építi magát, / Mint a pyrhána, mint a cápa. // És íme, ezredévek óta / legjobbjjainkon is kifog. / pedig együgyű a titok: / Egy szó csupán, egy kicsi szócska; // Egy szó, amelyet pofájába / Kell vágni, kérjen bármit is, / Még ha igazat állít is, / Mivel nem méltó soha másra; // Egy árva szó – ismerjük régen, / De százszor áldott az, aki / Ki meri végül mondani, / Hogy: nem. Hogy nem. Hogy csak azért sem” (Ígéretekkel, kényszerekkel).*

Szilágyi Domokos költészetében a *Búcsú a trópusoktól* (1969) kötetet követően következik be radikális fordulat, ekkortól nem a világ evilági megjavíthatósága, megválthatósága foglalkoztatja, hanem – egy metafizikai félfordulattal – egyrészt az ünnepvárás fogalommal leírható egyetemes, létmegújulást vágyó akarása, másrészt személyes létében az élet kibírhatósága, illetve a költőszerep újraértelmezése során előtérbe kerül az a dilemma, hogy azonos-e, kell-e, hogy azonos legyen a költő az általa vallott „szereppel”. A *Fagyöngy* kötet és az az utáni versek olvasatomban egyértelműen a halálra készülési versei: leírja az ember halálát (*Öregek könyve*), számos változatban a költő halálát, és fölkészül a személyes

¹⁴ Székely Jánost idézi Szilágyi Domokos egy Méliuszak írt levelében, Bukarest, 1963. február = *Visszavont remény*, 50.

¹⁵ Székely János: *Egy rögeszme genezise*. Bukarest, 1978, Kriterion.

halálra (*Nem tanítottak meg, Vád, Circumdederunt*). (Az utolsó évek tragédiáját különösen fájdalmassá teszi, hogy – mint erről például a *Pogány zsoldárok* is valának – nyugalma éppen ekkor találja meg a magánéletben, illetve ekkor nyílik lehetősége egy nagyobb nyugat-európai útra, verseinek német nyelvű fordításán dolgoznak, költészetét Magyarországon is igen elismerő kritika jegyzi.) A költő halálát kutató versek sorában azokat az elődöket idézi megrendülten, akik életük legutolsó pillanatáig megőrizték integritásukat, s akiknek – Székely Jánossal szólva – eszméikkel tökéletesen egybecsengett életük és (választott) haláluk. E versek megszólítottjai: az őrült Vörösmarty, az őrült Széchenyi, az őrült Bolyai János, a süket Beethoven, a segesvári csatában elesett Petőfi és a mártírhalt Radnóti. Olvasatomban e versek hallatlan tisztaságvágyról és önazonosság-vágyról tanúskodnak. És talán, a *Törpe ecloga* szerint: mentségről (melyet a szerkesztő, Csiki László találóan a posztumusz kötet záróversének tett meg). Ez utóbbiban fogalmazza meg végzetesen, hogy a költőnek egyetlen dolga és cselekvési lehetősége van: a versírás, minden körülmények között, a többi, például verseinek utókora, hatása nem rá tartozik. De nincs szó demitizálásáról, deszakralizálásáról, ellenkezőleg, rettenetes paradoxonra ismer: a végsőig lecsupaszított költőszerepnek csak azért felelhetett meg Radnóti, mert élete tökéletesen egybecsengett erkölcsi normájával.

Arról nincs tudomásunk, hogy Szilágyi Domokost élete utolsó éveiben ismét megkereste volna a Hálózat – nyilvánvaló betegsége miatt végképp alkalmatlannak is minősülhetett a szerepre. Nem tudhatjuk, ügynökmúltja hozzájárult-e az utolsó, rettenetes lépésének megtételéhez, amelyre tragikus alkata mindenfajta „szerep”, tisztátalanság nélkül is predestinálhatta – a létezett szocializmus amúgy is öngyilkosok sorát termelte ki, nemcsak Romániában, nálunk is. Ha a Hálózat markában tartotta a költőt, öngyilkosságát éppúgy tekinthetjük saját lelkiismerete előli menekülésnek, mint vezeklésnek és tiltakozásnak – valóban a diktatúrában élő ember egyetlen szabad választási és cselekvési lehetőségének. Vagy ismét Székely Jánoshoz forduljunk? *„Tisztátalan, gyanús fogantatású minden vers, még a tiszta is. Szutyokból, sárból, pöfögő mocsárból bugyborog felszínre a szó. A bűnök és megalkuvások, a szégyenek, a szenvedések, az, ami jóvátehetetlen, az, ami nem gyógyítható – a lélek legmélyén gomolygó mély, palaszürke büntudat szüli a kristálytiszta verset”* (*Tiszták vallatása*, 1970). Maradnak szigorúan a tények: a költő megírta életművét és elvetette az életét.

*

Szilágyi Júlia, a költő egykori egyetemi társa fölvetette, bizonyos benne, hogy Szilágyi Domokos alkalmas időben megvallotta volna súlyos tettét: *„ha megéri, hogy szabadon szólhat, ő lett volna az első, aki él ezzel a kötelességével, amely sokaknak jog-nak sem kell”*.¹⁶ Dávid Gyula árnyaltabban fogalmaz: *„miért nem volt, miért nincs az érintettekben annyi civil kurázi, hogy előálljanak és bevallják azt, amit tettek? ...legyünk őszinték: az 1989. decemberi első napok eufóriája után az erkölcsi megtisztulás ideje jött el, vagy egy kompromittálódott hatalom átmentésének és más módszerekkel érvényesített*

¹⁶ www.transindex.ro

*további hatalmának az ideje?*¹⁷ A társadalom nyílt közterein csak akkor működik a gyónás és a megigazulás, ha bizalom él az ember és környezete között. Ha a társadalom egésze, tehát a társadalom erkölcsi elitje, a regnáló politikai hatalom és a társadalom megerősítő bizalma együttesen akarja a múlt bűneinek a tisztázását, ha a nyilvánvaló bűnöket a törvényes jog megbünteti, az erkölcsi bűnöket a társadalom formális és informális része megnevezi, s ez utóbbiakért elfogadja a vezeklést. A bizalom, hogy valaki megvallja bűnét, megtévedését, és megértést, megbocsátást remél és talál, azt hiszem, ma csak zárt közösségekben, például családi, baráti közösségekben képzelhető el. A posztkommunista társadalmakban a tisztázás a Dávid Gyula említette ok miatt elmaradt, össztársadalmilag szennyezett körülmények között marad tehát az egyéni önvizsgálat, az egyéni elszámolás és az egyéni vezeklés, holott nem egyes személyek, hanem a társadalom, a nemzet morális épsége szenvedett sérülést.

Az ember elköveti a bűnt. Gonoszságból vagy gyarlóságból. De van vezeklés és van megbocsátás. A vezeklésnek számos módja lehetséges: az ószövetségi zsidók ruhájukat megszagatták, fejükre hamut szórtak és fennhangon zokogva szánták bűneiket. A katolikus vallásban a fülbe gyónás, a bűn töredelmes megvallása és őszinte megbánása, majd a penitencia elvégzése megszabadíthat a lelkiismereti teheről, talán. De a bűnre, tisztaságra fogékony lélek élete végéig hordozza a bűnt, a kívülállók pedig nem tudhatják, mi történik az emberben, vezekel-e, és ha vezekel, hogyan vezekel. Az a hallatlan tisztaságvágy, önazonosság-vágy, amit Szilágyi Domokos utolsó pályaszakaszának műveiben megfogalmazott, talán vezeklés volt. A katolikus temetések isteni sугásra született fordulata az a pillanat, amikor a szertartás vége felé a pap és a hívek megszólítva azt kéri az égi bírótól, hogy a halott „emberi gyarlóságból elkövetett bűneit töröld el, és bocsásd őt szent színed látására”. Tehát azokat a bűnöket, amelyeket gyarlóságból követett el, tegye semmissé. Erre csak a megnevezhetetlennek van mandátuma, mi, emberek, akiknek a kakas olykor-olykor szintén megszólal, erre nem bizonyos, hogy képesek vagyunk. De ha elfogadjuk is a személy vezeklését, társadalmi térben élünk, és meg kell határoznunk azt a tabuhatárt, amely nem sérthető meg.

A kutatások szerint bizonyítottnak tekinthető, hogy Szilágyi Domokost beszervezték, és bizonyosan írt terhelő jelentéseket. Hogy pontosan hogyan történt, csak a hozzáférhető forrásokra és a sokféle emlékezetre hagyatkozhatunk – a legilletékesebbek, beszervezők, lehallgatók és tartótisztek, akik munkakönyves állásban, önkéntesen végezték az aljas munkát, hallgatnak. Sem nevüket, sem jó híruket nem hurcolja meg a média, sem érzékelhető gesztussal nem diszkvalifikálja őket a társadalom – miként erre is emlékeztet Dávid Gyula. Az utókor csak az így vagy úgy fölládozott fölött mondhat csak ítéletet – feszítsd meg!-et kiált, vagy fölmagasztosíthatja: helyettünk követte el az árulást. Biztonsággal talán csak annyi kockáztható meg, hogy Szilágyi Domokos nem önként, romlottságból, cinizmusból követte el, amit elkövetett, a kagylók kínja pedig – a jól ismert transzszilván szimbólum szerint – gyöngyöt termett.

¹⁷ Uo. 3.

Az irodalmár, aki a szöveget nézné magát, bármennyire is megpróbál kívül helyezkedni a nagy skandalumon, fölteszi a kérdést: Másként olvassuk, értelmezzük-e Szilágyi Domokos költészetét, életművét az elhíresült leleplezés óta? A leleplezés, függetlenül attól, hogy ténylegesen ügynök volt-e a költő vagy sem, olyan elemi megrázkódtatást váltott ki, hogy a tisztaság mítosza minden kétséget kizáróan akkor is megrendült, és akkor is megrendült az a felmagasztosított szerep is, amely halálában és halála után megképződött, ha – ahogy némelyek vélik – Szilágyi Domokos mégsem volt ügynök. (Ismerve a létezett szocializmus sátáni mechanizmusát, kételkedhetünk a hozzáférhető dokumentumok hitelességében – s ha nem volt az, akkor a legpokolibb játszmának vagyunk szájalmas balekjai.)

Ha a költő köré szőtt legendától, amely legendásított élete és életműve köré szövődött, műértelmező olvasatunkban – ahogy erre, negyedszázad múltán, egyébként valóban megérett az idő – már el tudnánk tekinteni, a leleplezés tudásával kevésbé vagyunk képesek. A leleplezés óta, bár sokasodnak a Szilágyi Domokos-i jelenség értelmezési kísérletei, érdemi műértelmezés, életmű-értelmezés lényegében nem történt. Föltehetjük elbizonytalanodásunk kérdéseit, például, hogy vajon a költő életművében föllelhetők-e a bűntudatnak azok a jelei, melyeket az olvasó föltételez, netán elvár. Olvasatomban ráhallás természetesen lehetséges, de maguk a Szilágyi-versek szövegei nem bátorítanak erre, a „bűnnek” nincs a textusban fogható jele. Ha volt elkövetés, az a tudat mélyére ásatott. Végül is: ép erkölcsi érzékű ember nem hivalkodik azzal, hogy egy súlyos pillanatban elbotlott, és nem korrigálta botlását.

*

A személyes vívódásaimról írok. A hetvenes évek vége felé találkoztam Szilágyi Domokos lírájával, számomra azóta az ő költészete a modern magyar költészet vízjele. Annak idején az ő verseit, sorait mondtuk barátaimmal, *szilágyidomokosul* beszéltünk meg (*csehtamásul*). 79-ben miatta és Kányádi Sándor költészete miatt indultam – életemben először – Erdélybe, kerestem föl Illyés Kingát, bókásztram Vásárhelyen, Kolozsváron szálegyedül, a helyiek döbbsent, aggodalmas gondoskodása és ijedt védelme fedezékében. Ők tudták, mitől féltének, én gyanútlan voltam, angyalok vigyáztak. Szakdolgozatomat a *Búcsú a trópusoktól* kötetről írtam, ez volt életem első publikációja; Nagy Gáspár közbenjárásának és Béládi Miklós nagyvonalúságának köszönhetően a *Literatúrában* jelent meg (1984/4).

Azóta készülök megírni a magam átfogó értelmezését ennek a számos befejezetlen kísérletével együtt is roppant nagy ívű költészetnek. Hosszú ideig a kihívás nagysága késleltetett. 2005-ben végre elszántam magamat a kismonográfia megírására, valameddig jutottam a tervezett könyvben, amikor értesültem a szerepről. Harmadik éve próbálom folytatni az elkezdett pályaképet, s noha tudom, hogy mindaz, amit megállapítottam, fő vonalaiban addig fölvázoltam, helytálló, amikor leülök a számítógép elé, képtelen vagyok folytatni a gondolatot, befejezni a mondatot, megjelenik egy láthatatlan mutatóujj és figyelmeztet.

A dilemmára, hogy másként olvassom-e Szilágyi Domokos verseit *azóta*, röviden válaszolhatok: valamennyire igen. Holott tudom, a versek nem változnak, a

szöveg – szöveg. Az életmű nem omlik össze, elbíri az erős (irodalomesztétikai) kritikát, az igazán jelentős versek továbbra is ott fénylenek a magyar irodalom egén. Tudom, hogy amennyire a versek geneziséhez és a művek értelmezéséhez szükséges az életrajz és a kor ismerete, azt integrálni kell az interpretációba. Azt is gondolom, nem nagyon lehet mit kezdeni azzal a töredék ismerettel, amit a Hálózat megismerni engedélyezett (amit nem semmisített meg), a költő látható biográfiája pedig külső eseményeiben e nélkül roppant szerénynek mondható. Életében nem önnön legendájának megépítésére törekedett, s a verseken, a közlésre szánt írásműveken túl igyekezett kevés nyomot hagyni (például levél helyett inkább csak levelezőlapokra írta üzeneteit). És mégis: közelről nézve remek mívű verseit, azok őrzik – szerintem – makulátlan fényüket, ám ha kissé hátrébb hajlok, összemósódnak a kontúrok, egyetlen fájdalmas foltot látok, azt, amelyik beárnyékolja a tisztaságot, mocsoktalanságot. És innentől – valamennyi időre – átláthatatlannak tetszik az életmű egésze, Maya fátyla takarja el, egy gonoszul játszadozó fátyol: meglebbent valamit, de látni nem enged. Semmiképpen nem démonizálni akarom a jelenséget, csupán a magam zavartságát szeretném értelmezni, a bennem tolatkodó lélektani gátlást oldani. Mélységesen hamis lenne ugyanis, ha mindazok, akik a költő – barátai, vagy megszenvedett, meghurcolt – kortársai voltak, s mindazok, akik személyes sorsukba szublimálva, katartikusan élték meg költészetét és legendáját, valamennyi idő eltelte után úgy tennének, mintha nem karcolná őket ez a seb, mintha azzal az ártatlansággal és gyanútlan jóhiszeműséggel tudnának közeledni ezután is az életműhöz, ahogy annak előtte tették.

Székely János meggyónhatta a maga pártos versét bebörtönzött apja szabadon bocsátásáért, mert nyilvánosan követte el bűnét, azt, amelyet nem kevesen zsarolás, kényszerítés nélkül is elkövettek, akár tudatlanságból, akár magánszorgalmú kutyaként. Szilágyi Domokos megírhatta a maga „vonalas” verseit, és kinevetthette, megvethette azokért akár önmagát is, mert pontosan tudta, milyen célból íródott meg a maga pártos vagy termelési verse – a teljesítésben igyekezett nem túllépni az elvárható minimális lojalitás határát (vagy ha látszólag mégis, erősen karikatúraízűen).

Az ügynökség más. Ez titokban történt, két fél hallgatólagos megegyezése szerint. A megbízó pontosan tudta, hogy vállalhatatlan alávalóságra bírja a megbízottat, és a megbízott is pontosan tudta, hogy vállalhatatlan alávalóságot követ el – ez erkölcsi tudathasadás. Számosak a létezett szocializmus titkos ügynökei, ám esetünkben az aktus attól emelkedik szakrális rangra, hogy egy költő hajtotta végre, költő, Petőfi, Arany János, Vörösmarty, József Attila, Radnóti egyenes ági leszármazottja. Mert a költészet a nyelv teste, a nyelvben formát öltő léleké, a költő minden érvényes sorával a nemzet kultúráját, hagyományát, templomát építi tovább, s nálunk, megmaradásunkért küszködő kis népnél, a költő megvesztegethetetlensége, megfélemlíthetetlensége, zsarolhatatlansága afféle minimumnak számított. Nagy elődök hagyományozták ránk ezt a fenséges ethoszt, a magatartás egyik idolját éppen az az Arany János fogalmazta meg *A walesi bárdokban*, akiről esszé-monográfiát írt Szilágyi Domokos. Arany nem örült meg, nem halt mártírhálált, mindössze valós emberi félelmeit legyűrve, konok belső emigrációba vonultan konzekvensen elutasította a hatalom paroláját.

Mikor kezdődött a magyar irodalom papjainak erkölcsi tudathasadása? Mikor, hogy az udvari költő lépett egyet, és udvarhúvé, majd kiszolgálóvá avanszált? A kuruc kor költészetével szemben nem született labanc költészetünk. Talán a dualizmus éveiben kezdődhetett az erjedés, amikor a szabadságharc nagy nemzeti hőskölteményét, *A kőszívű ember fiait* megíró Jókai Mór nem utasította vissza, hogy részt vegyen a császárnak, a szabadságharc hóhérjának magyarországi fogadásán? A II. világháború után berendezkedő kommunista diktatúra mindenesetre otromba cezúrát húzott e tekintetben; nem udvariaskodott és nem tolerált, elvárta és kemény szóval és tettel megkövetelte („*instállom, esedezem, óhajtom, kívánom, kérem, követelem, parancsolom*” – Szilágyi Domokos: *Hogyan írjunk verset*), hogy költői dicsőítsék az aktuális Edward királyokat – Sztalin elvtársat, Rákosi elvtársat, Gheorghiu-Dej elvtárat, majd – a Romániában hosszúra nyúlt ötvenes éveknek köszönhetően – Ceaușescu elvtársat. A kikényszerített, kizsarolt köszöntők nem összevethetők az ifjú költők baloldali messianisztikus lelkesedésével, a fényes szellők nemzedékének naivságával, sem a párthű írómunkások önkéntes lihegésével. Az irodalmunk jelentős személyiségeitől kikényszerített, kizsarolt köszöntők mindenesetre valamennyire kompromittálták azt a magyar költőt, aki a walesi bárdok leszármazottjának tudta magát. De ha megtörtént is a dicsőítés, nyílt színen zajlott, és mert nyilvánosan zajlott, az enyhítő körülmények figyelembevételével és a veszedelem elmúltával íróinknak módjukban állt a megigazulás; a magyarországi írók például kompromittáltságuk erkölcsi terhétől ötvenhatos szerepvállalásukkal megtisztulhattak.

Ötvenhat után a párthatalom – nemcsak Romániában, de, bár szerényebb méreteken, Magyarországon is – ismét előzmények és hagyományok nélküli módon lépett: írókat, művészeket, a társadalom szellemi és morális elitjét próbálta arra kényszeríteni (valamennyi eredménnyel), hogy mélyebbre ereszkedjenek a pokol bugyraiba: törjék meg a magyar szellemi és erkölcsi hagyomány szentnek és sérthetetlennek tartott tabuját, írjanak jelentéseket, kössenek titkos egyességet az ördöggel. Természetesen az író, a költő nem gyarlóság nélküli ember – hivatalban, karrierje érdekében, hiúságból, esendő gyengeségből gazemberségekre éppúgy képes, ahogy más halandó. És természetesen nem csak a jelentők, de más költők is követtek el bűnöket, súlyosakat, árulásokat és más ártó tetteket a múltban, és – ne legyünk önámítók – ma is elkövetődnek hasonló gyalázatok, bárha színpalak mögött is. De az ügynökség – tabusértés. Mert titkos, mert a magánszférát rongja meg. A személyes bizalmat, az ember és ember közti intimitást gyalázza szét – nem jóvátehető és csak nehezen feloldozható.

A leleplezéssel magyar irodalomban nem hasonlítható skandalumra derült fény. Az akár látszólag nagyon egyszerűen is túlléphető jelenség olyan mélységeket bolydított meg, amire korábban nem volt példa. Az az óriási visszhang, mely tekergőzik azóta is, eltekintve a kisszerű kandiságtól, kárörömtől, az olcsó poénkodástól, korszakhatárt jelez. Azt gondolom, ez a hatalmas visszhang kevésbé vonatkozik a költőre, mint inkább ránk, utókorra, a mi – nemzet, társadalom – közös, tisztázatlan és tisztátalan múltképzetünkre. A mi azon naivságunkra és gyanútlanágunkra vettetett háló, mely szerint valóban azt hitük, nincs lényegi elszámolnivalónk múltunkkal, azon idealizmusunkra, hogy

hajlamosak voltunk azt gondolni, a költők nem választottak, csak – jól-rosszul premizált – mesterek, akik kizárólag az alkotmányosság szerint felelősek szavaikért, de tetteikért már nem.

A Mohács óta pusztuló létéért küszködő magyarság megmaradáshítét, a nemzet leghívebb önismeretét és nemes eszményeit századokon át a magyar irodalom öntötte formába. Irodalmunk temploma szentélyekből, szent szavakból épült, és abból az áthagyományozódott tudásból és tapasztalatból, hogy a művekben megvallott eszmény és a költő élete tökéletesen egybevágt. Tökéletes tudathasadás és rettenetes abszurd, hogy a huszadik század második felében egy minden tekintetben abszolútumot hajszóló költő egy rettenetes bűnben pitiáner módon botlik el. De mélységesen igazat adok Dávid Gyulának, nem hagyhatjuk, hogy örökségünket is kikezdje az ördögi praktika, hogy múltunkból, fundamentális értékeinkből is kiforgassanak. Nem vagyunk oly gazdagok, sem nagy nép nem vagyunk, hogy megengedhetnénk magunknak korszakos életművek ignorálását. Meg kell találnunk az esendőséghez társuló fogalmainkat is, érvényesen kell tudnunk beszélni a mi erősen szennyezett környezetünkben is. (És persze nem segíti a tisztánlátást, hogy némely exügynökök visszatetsző módon, hivalkodó pökhendiséggel vágnak vissza, vagy egyenesen karriert építenek arra a tényre, hogy adott pillanatban hitvány módon viselkedtek.)

Azt gondolom, Szilágyi Domokos teljes jelenléte – költészete és életének tisztázatlan, s valamennyi részletében immáron örökre tisztázhatatlan pontjaival, legendájával és legendafosztásával együtt – szimbolikusan megjeleníti a kort. Azt a kort, amelyik mindent elkövetett és elkövet, hogy szétronválja – nem az egyes ember mítoszát, mert az szétrontható, hanem – az anyanyelvi kultúra kötésébe, az axiomatikus erkölcsi törvényekbe és az emberhez méltó létbe vetett gyanútlan hitünket és bizalmunkat. Az ember megrontható, az írott szöveg – talán – nem. Majd fölocsúdunk révületünkből, és higgadtan számba vesszünk minden kideríthetőt drága halottainkról, számba vesszük esendőségeiket is, hogy teremtett értékeiket továbbörökíthessük – ahogy elődeink is tették. És talán majd ahhoz is erősek leszünk, hogy ne csak a „minisztereket” rehabilitáljuk, mint Székely János írja, hanem a prédát is: *„Hát tőlem, embertől, ki kér / Bocsánatot, vigaszt ki ád, / Hogy végig kellett néznem az / Apokalipszis iszonyát? / A meddő férfivégekért, / A rettegetért, melyben éltem, / A meg-nem-írott versekért, / A versért, melyet összetéptem; / A pimasz hazugságokért, / Amelyeket le kellett nyelnem; /.../ Az átokért, hogy tolatam / Tudatlanok terelték-lesték; / Hogy agyamba turkálhatott / A bögő tehetségtelenség; / Hogy nem lehettem az, aki / Lehettem volna, akit vártak – / Mi kárpótolhat mindezért? / És mikor rehabilitálnak?”* (Semmi – soha, 1968).